

Date: 17th July-2026

BUXORONING O'RTA ASRLARDAGI SAVDO MARKAZLARINI TADQIQ ETISH.

Amonov Sardor Xolmurzayevich

Jumaqulov Nuriddin Yusufovich

Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro hududida o'rta asrlarda shakllangan savdo rastalari, savdo markazlari va bozorlarning qisqacha tarixi, xalqaro savdo aloqalarida tutgan o'rni, yangi texnologiya va konstruksiyalarning savdo markazlarida qo'llanilishi va ularning arxitekturaviy shakllanishi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: karvonsaroy, tim, toq, savdogar, bozor, rasta, do'kon-ustaxonalar.

Keywords: caravanserai, tim, toq, merchant, bazar, shopping malls, shop-workshop.

Klyuchevyye: караван-сарай, тим, ток, купец, рынок, торговые ряды, лавка-мастерская

Kirish

Bu yo'lda eng yirik madaniy va savdo-hunarmandchilik markazlaridan biri Buxoro bo'lib, uning tarixiy rivojlanishi yigirma besh asrni tashkil etgan. Shu vaqt ichida u bir joyda bunyod qilindi va asosiy tuzilishini saqlab qoldi. Qadim zamonlardan beri shahar uch qismdan iborat bo'lib, shahristonga (shaharning qadimiy yadrosi) g'arbiy qismida joylashgan qal'a va ularni o'rab turgan shahar atrofi – rabadlardan iborat bo'lgan. Shahriston hududini ikkita qadimiy o'zaro perpendikulyar markaziy o'q ko'chalar kesib o'tgan. Ularning yon tomonlarida savdo maydonlarini tashkil etuvchi savdo binolari joylashgan. Shaharning ushbu asosiy savdo magistral yo'llarining qatnov qismi yog'och bilan yopilib, qamish bilan qoplangan. E'tibor bering, yopiq savdo ko'chalari qadim zamonlardan beri O'rta Sharqda ma'lum bo'lgan.

Keyinchalik, davlatning gullab-yashnagan davrida, bu savdo ko'chalari monumental ko'rinishga ega bo'ladi. Ular pishgan g'ishtdan yasalgan gumbazli galereya shaklida barpo etiladi. Ispaniya elchisi Rui Klavixo de Gonsalesning tavsifiga ko'ra, XV asr boshlarida bu yerda va Samarqandda savdo ko'chalari bo'lgan. Shahar ichidagi bozorlar va so'g'diylarning savdo ko'chalari Arab manbalari tomonidan "Suk", chorrahalaridagi bozorlar "chor-su" yoki "chaharsuk" deb nomlangan.

Keyinchalik bu yerda ko'pincha savdo gumbazi – toqi qurilgan, unda to'rt yoki undan ortiq yopiq savdo ko'chalari yig'ilgan. Savdo gumbazining tagidan cho'zilgan bunday yopiq ko'chaning bir qismi bugungi kunda Buxoroda XVI asr toqi Telpak furushon gumbazi (1-rasm) ostida saqlanib qolgan. Buxoroda turli savdo muassasalarining yaxshi ishlaydigan infratuzilmasi azaldan shakllanib kelgan.

Bu, ayniqsa, 9-10-asrlarda, Buxoro Somoniylarning qudratli davlatining yorqin poytaxti bo'lib, madaniyat, iqtisodiyot va hunarmandchilik ishlab chiqarish rivojlanishining eng yorqin davrini boshidan kechirganida juda qizg'in kechdi. "Buxoro tarixi" (X asr)

Date: 17th July-2026

kitobining muallifi Muhammad Narshaxiyning tavsiflariga ko'ra, bu yerda mingdan ortiq savdo do'konlari bor edi, ixtisoslashgan bozorlar ajralib turardi, ular orasida "pista furushon" bozori, "at-toron" – ziravorlar sotuvchilari va boshqalar haqida ham so'z boradi (3, 71 b).

Shahar XVI asrda, Shayboniylar davlatining poytaxti maqomini qayta tiklaganida, gullashning ikkinchi davrini boshidan kechiradi. Bu vaqtda Buyuk geografik kashfiyotlar va Hindiston va Xitoyga dengiz yo'llaridan foydalanish munosabati bilan buyuk Ipak yo'lining qit'alararo ahamiyati susaya boshladi. Shunga qaramay, poytaxt Buxoroda qo'shni davlatlar bilan xalqaro savdo uchun mo'ljallangan hunarmandchilik va savdoning faol rivojlanishi davom etdi.

Buxoroning savdo muassasalari Markaziy Osiyo shaharlari va xususan Buxoroda islomgacha bo'lgan davrga xos bo'lgan ayrim turdagi tovarlarni ishlab chiqarish va sotishga ixtisoslashgan (4, 52 b). Bu xususiyat XVI asr mualliflari tomonidan ham qayd etilgan, masalan, 1558 yil 12 dekabrda 1559 yil 2 martgacha Buxoroda bo'lgan ingliz sayohatchisi Entoni Jenkinson: "har bir hunarmandchilik bu yerda alohida o'rin va o'ziga xos bozorga ega" (5, 182 b).

Jenkinsonning boshqa satrlari poytaxtning tijorat ahamiyatidan dalolat beradi: "Buxoro shahrida qo'shni davlatlardan – Hindiston, Fors, Balx, Rossiya va boshqa mamlakatlardan karvonlar bilan kelgan savdogarlarning yillik qurultoyi bo'lgan, u yerdan erkin o'tish mumkin bo'lgan davrda Xitoydan ham savdogarlar kelishgan." (5, 184-b). Dunyoviy va ma'naviy dvoryanlar vakillari ichki va ayniqsa tashqi savdoda faol ishtirok etdilar. Vaqf hujjatlarida savdo inshootlari egalari sifatida Buxoro hukmdori Baki Tarxon, Ubaydullohning yaqin hamkori Latif Mirak (7, 62-b) va boshqalar haqida yozilgan. Ma'lumki, davlatning ma'naviy rahbari Xo'ja Islom 1544-1563 yillar davomida 104 do'kon va ustaxonani sotib olgan va uning o'g'li va vorisi Xo'ja Sa'ad keyinchalik yana 12 ta ob'ektni – "do'konlar, savdo qatorlari (Rasta-bozor), yopiq bozorlar, karvonsaroylar va savdo hammomlarini" qurdirgan (7, 58 b). Eng ibtidoiy savdo inshooti do'kon edi – mahsulot ishlab chiqarish va sotish yoki shunchaki savdo qilish uchun do'kon.

Do'konlar odatiy soyabon - "bitta devor va tomli" ayvon yoki "yog'och tomli" xona va ko'pincha unga qo'shni ayvon edi; ba'zida bunday do'kon ikki qavatli bo'lib, yuqori (ikkinchi) qavatda boloxona bor bo'lgan (4, 54-55 b). Bunday do'konlarni qator qilib yig'ilishidan savdo rastalari paydo bo'ladi. Savdo gumbazlari – toqilar va yopiq bozorlar – timlar yanada monumental va ifodali arxitekturaga ega bo'ldilar. Bugungi kunga qadar Buxoroda uchta savdo gumbazi va Tim asl maqsadida ishlatilmoqda. XV – XVI asrlarda savdo gumbazlari – toqilar avvalgi davrlarda bo'lgani kabi, asosiy magistral yo'llarning chorrahasida qurilgan.

Hozirgi vaqtda vaqf va boshqa hujjatlar asosida sharqshunos olimlar G. Djurayev va B. Babajanov har bir alohida o'tish joyi va timning qurilish sanasini aniqladilar. Toqilar bizning davrimizga hech qanday bezaksiz, ko'p gumbazli, ochiq konstruksiyalari bilan etib kelgan, bu shunday ham chiroyli. Biroq bazi olimlar, davlat poytaxti – Buxoroning gullab-yashnagan davrida, ehtimol ular ma'lum bir dekorga ega bo'lgan deb hisoblashadi.

Date: 17th July-2026

Masalan, gumbazning Mayolik qoplamasi, interyerning devor rasmlari bo'lgandir. Gavjum ko'chalar chorrahasida joylashgan ushbu inshootlarning doimiy ravishda faol ishlashi tufayli ularning asl bezaklari vaqt o'tishi bilan yo'qolgan va qayta tiklanmagandir, chunki keyingi davrlar mamlakatning iqtisodiy tanazzuli bilan ajralib turgan. Shuning uchun, ehtimol, avvalgi ko'plab tadqiqotchilar ushbu inshootlarni dastlab dekoratsiya ta'minlanmagan utilitar binolar deb ta'riflashadi.

Ko'chalar tarmog'idagi joylashuvga qarab, Buxoro savdo gumbazlari har xil shaklga ega, ammo ayni paytda bir xil tuzilishda bo'lgan. Ko'cha chorrahasi ustidagi Markaziy maydon kuchli poydevorlardagi katta gumbaz bilan qoplangan. U gumbazli galereya tomonidan yo'lakning tashqi devorlari perimetri bo'ylab do'kanlar va ustaxonalar bilan o'ralgan. Xususan, bu Buxoroda saqlanib qolgan uchta toqidan eng kattasi va eng qadimiysi zargarlik buyumlarini sotish uchun mo'ljallangan toqi Zargaron gumbazidir (2-rasm). Ushbu o'tish Arab iste'losigacha bo'lgan davrda qurilgan. Ehtimol, u bir necha asrlar davomida bir-birini almashtirib turgan gumbazlar bilan bezatilgandir. XVI asr boshlarida Zayn ad-din Vasifiyning xotiralarida aytib o'tilganiga qaraganda, bu yerda saqlanib qolgan bino Ulug'bek madrasasi yaqinidagi Buxoro chahar-suki sifatida XV asrga tegishli bo'lishi mumkin.

Sarroflarning faoliyati faollashdi, ular asosan chet el valyutasini mahalliy valyutaga, katta pullarni mayda pullarga va aksincha, shuningdek sudxo'rlik, pul va qimmatbaho narsalarni saqlash bilan shug'ullanishdi. Buxoroda sarrofxona, sarrofxona karvonsaroyi va hattoki sarraflarning butun mahallasi xuddi shu nomdagi ko'cha, ko'prik, masjid saqlanib qolgan va hanuzgacha faoliyat yuritib kelayotgan savdo gumbazi va Sarrafon hammomi mavjud. Qizig'i shundaki, "shariat musulmonlarga sudxo'rlik bilan shug'ullanishni taqiqlagan, ammo taqiqni chetlab o'tib, ba'zi shaxslar o'zlari bergan pul kreditidan foizlarni undirishning yopiq shakliga o'tishgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ruziboboyev, A. (2023). REQUIREMENTS AND THEIR SOLUTIONS FOR THE DESIGN OF UNIVERSITY SCHOOLS. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN*, 463-466.
2. Ruziboboyev, A. (2025). UCHQIZIL SUV OMBORI ATROFIDA BOG 'PARKLAR VA DAM OLISH MASKANLARINI BARPO ETISH-EKOTURIZM VA SHAHARSOZLIKNING YANGI YO 'NALISHI. *Latin American journal of education*, 5(7), 479-483.
3. Azamat o'g, R. Z. A. (2025). TERMIZ SHAHRI LANDSHAFTI VA EKOLOGIYASINI YAXSHILASHNING INNOVATSION YO 'LLARI. *Introduction of new innovative technologies in education of pedagogy and psychology*, 2(11), 66-69.
4. Azamat o'g, R. Z. A., & Yusufovich, J. N. (2025). KO 'KALAMZORLASHTIRISH ORQALI TERMIZ SHAHRIGA KELADIGAN SHAMOL VA CHANG-TO 'ZONLAR YO 'LINI TO 'SISH USULLARI LOYIHA TAKLIFLAR. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 2(11), 136-139.

Date: 17th July-2026

5. Azamat o'g, R. Z. A. (2025). TERMIZ SHAHRIDA BOG '-PARKLAR VA HIYOBONLARNI RIVOJLANTIRISH BO'YICHA LOYIHA TAKLIFLAR. *Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology*, 2(11), 132-135.

6. Azamat o'g, R. Z. A. Old Termez in Historical Sources (Xix-early XX Centuries). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(12), 1507-1513.

7. Nazarov, B., Alikulov, S., Ochildiev, O., Khudoykulov, R., Roziboboyev, A., & Togayaliyev, S. Study of Physical and Mechanical Properties of Manure Collected on Open Soil Surfaces.

